

Анатоль Трафімчык

...колькасць і частата прывітанняў
з мінімальнай нагоды гавораць
пра сапраўды цесныя кантакты палітыка
і класіка літаратуры...

На ростанях лёсаў паэта і палітыка

Якуб КОЛАС і Панцеляймон ПАНАМАРЭНКА

Светлай памяці Віталія Уладзіміравіча Скалабана

Стасункі знакамітасцей заўсёды прывягвалі ўвагу і да-
следчыкаў, і лоду паспалітага. А ўзаемадачыненні мастакоў
і вельмішых дзяржаўных дзеяў ні ўвогуле адносяцца, так
бы мовіць, да чужакаў жанру. Як і ў гэтым выпадку, так
ўсё тыя згоды не будучы адзначаны, будуць хаваць у
саве італьянскія таямніцы і з імгненнем гады буду-
ць прывягвалі нашым чытачам. Такім чынам у беларускай
гісторыі з'яўляюцца Якуб Колас і Панцеляймон Панамарэнка.
І калі ім першага галомае ідэя кожнага беларуса, то пра-
дэкагадзачынаючы, каб ведаць (або не ведаць, маюць нака-
ленне пра вольны рэспубліканскі шлях да Сталіна не заўсёды
зможы ўспомніць, а тут "усяго толькі" крайніх рэспублікі).
Некаторыя старонкі іх літаратурнай, найбольш драматычнай,
ужо прывягвалі гісторыі і культуры. Але ўласнай кар'еры пакуль
не было сканструявана. І гэты нарыс са спробай аналізу
зносін паэта і першага палітыка асобна ўзятай
рэспублікі з'яўляецца крокам да ліквідацыі яшчэ адной белай
плымы ў гісторыі і культуры Беларусі.

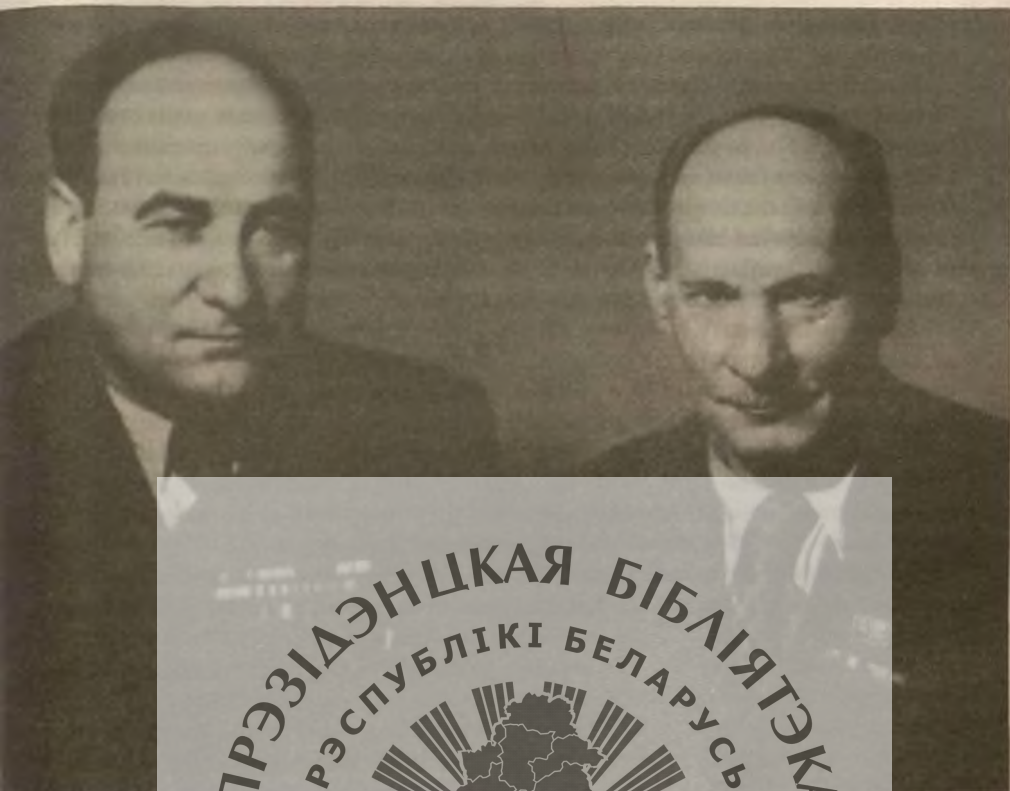
Панцеляймон Канстанцінавіч Панамарэнка нарадзіўся на хутары Шалкоўскім Беларэчанскага раёна Краснадарскага краю. Скончыў Маскоўскі інстытут інжынернага чыгуначнага транспарту (1932). З 1922 года быў на камсамольскай і партыйнай рабоце. Лёсам было яму наканавана з дзясятка гадоў не проста быць звязаным з беларускай зямлёй, а быць галоўным у створанай бальшавікамі Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы: у перыяд 1938-1947 гг. ён з'яўляўся Першым сакратаром ЦК КП(б)Б. Менавіта ў гэты час адбываецца знаёмства П. Панамарэнкі і Якуба Коласа. У якасці фактычнага кіраўніка рэспублікі П. Панамарэнка, зразумела, ішоў у фарватэры агульнасавецкай палітыкі, якая ў той час характарызувалася жорсткімі рэпрэсіямі. Кожны наступны кіраўнік імкнуўся пераўзысці свайго папярэдніка. Так і П. Панамарэнка, вывучыўшы сацыяльна-палітычную сітуацыю ў Савецкай Беларусі, ужо 21 лістапада 1938 г. піша ў Цэнтральны Камітэт УКП(б) і асабіста І. Сталіну сёння шырока вядомы ліст "О беларусском языке, литературе и писателях". У ім зафіксаваны першыя ўражанні і меркаванні новага кіраўніка БССР пра культурную сітуацыю ў рэспубліцы, у тым ліку і стасовна ўжо тады класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа. Некаторыя ўрывкі варта працягваць досыць шырока, каб грунтоўней адлюстраваць адносіны П. Панамарэнкі да вядучых беларускіх пісьменнікаў, сярод якіх:

Наиболее крупную и революционную идеологическую работу провел союз "советских" писателей Беларуси, идейно возглавляемый всегда десятком профашистских писателей (в том числе известные Янка Купала и Якуб Колас), и всегда для прикрытия (в том числе сейчас) имеющему руководства коммунистов. У этом союзе негравитационной силой является, издавательством, пренебрежением и травлей — одного из самых коммунистичных и беспартийного писателя. Здесь разлагается литературное движение, здесь борются с советской властью под видом (или в форме) идеологической ненависти ко всему русскому доходила до болезненной истеричности.

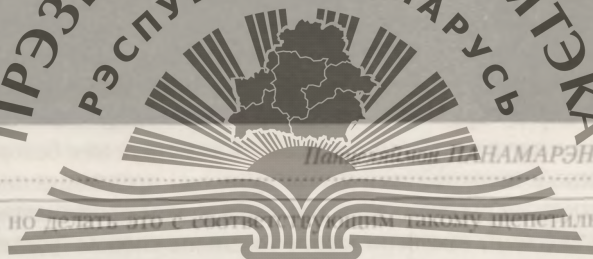
В отношении Янки Купалы, Якуба Коласа, Бронко, Глебки, Крапивы, Бядули, Вольского, Аксельрода и других из этой "могучей кучки", узурпировавшей представительство от Белорусской литературы всюду, в том числе и за рубежом, людей, творческая авторитетность которых непомерно раздута, проводивших лично всю описанную выше вражескую работу, имеются многочисленные показания разоблаченных и арестованных врагов, избличающие их вплоть до связей с польской дефензивой.

В отношении Янки Купалы имеется 41 показание, в большинстве прямые; Якуба Коласа... 31 показание; Крапивы... 12 показаний и так далее. По количеству и качеству избличающего материала, а также по известным нам фактам их работы, они, безусловно, подлежат аресту и суду, как враги народа. В частности, Наркомвнудел Белоруссии запросил из центра санкцию на арест Купалы и Коласа уже давно, но санкция пока не дана.

Положение в отношении к ним сложное. Они, главным образом, Янка Купала и Якуб Колас, пользуются известностью, прославили их достаточно сильно, их включают во всякие комиссии по учебникам и словарям, переводам, литературным юбилеям. Не допустить этого, значит сразу определить свое отношение к ним, а его по моему мнению определять нужно не так. Их нужно или арестовать, или, учитывая обстановку, принять, поговорить открыто, показать, что нам известны все их "ошибки", если это допустимо так называть, сказать, что они могут искупить свою вину перед Советской властью, призвать их к честной работе, посмотреть, как они будут реагировать и если в какой-либо мере пойдут на это, то использовать это в целях разложения группы, отрыва наиболее честного и ликвидации остатков нацдемовщины. При разговоре, конечно, не смягчать действительной

ПРЭЗІДЭНЦКАЯ БІБЛІЯТЭКА
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Панамарэнка і Якуб КОЛАС.

оценки их роли, но делать это с той же осторожностью, с каким тактному и щепетильному разговору тактом.

Потом надо будет созвать совещание белорусских писателей, на котором выступить с совершенно ясными установками о дальнейшей работе Союза писателей, с критикой ошибок, постановкой задач и т.д. А там уже дальше, обстановка подскажет наиболее целесообразные шаги.

По двум вопросам:

а) о предлагаемых мероприятиях в отношении белорусского языка – грамматики и литературы;

б) об отношении к писателям Янке Купале и Якубу Коласу, – я прошу Вас дать мне совет”¹.

Дадаткова каментаваць, якая пагроза нависла над Якубам Коласам і Янкам Купалам, было б лішнім.

Тым не менш П. Панамарэнка, спадзяючыся, напэўна, што змест гэтага дакумента не выйдзе за межы сакрэтных спецсховаў, потым любіў распавядаць, як дзякуючы ненавіта яму абодва народныя паэты пазбеглі малоху сталінскай рэпрэсіўнай машыны, якая тым часам працавала на поўную магутнасць. Сутнасць таго расказу зводзілася да таго, што яму на стол былі пакладзены сфабрыкаваныя НКУС БССР справы па антысавецкай дзейнасці народных паэтаў. Але нібыта добры П. Панамарэнка не даў веры прадстаўленай інфармацыі, а тэрмінова паехаў да І. Сталіна і пераканаў яго замяніць “ордэры на ордэны”. Няшчырасць П. Панамарэнка даследчыкі ўсё ж выкрылі, даказаўшы, што ён мае непасрэднае дачыненне да масавых рэпрэсій на Беларусі і што ён гатовы быў ліквідаваць Якуба Коласа, таксама, як многіх і многіх іншых беларускіх дзеячаў літаратуры, мастацтва,

навуці (толькі за першыя пару месяцаў беларускага перыяду яго біяграфіі лік арыштаваных у маленькай рэспубліцы перавысіў пяць тысяч чалавек)².

Вышэйшае кіраўніцтва і ў прыватнасці І. Сталін, які ўмела практыкаваў змену бізуна на пернік, не дало санкцыі П. Панамарэнку на рэпрэсіўныя меры стасоўна буйных фігур Якуба Коласа і Янкі Купалы. Дзякуючы непераўздызенай значнасці іх жа можна было выкарыстаць у прапагандыскіх і ідэалагічных мэтах. Тым больш што адбывалася эскалацыя напружанасці ў свеце, і ў палітыцы савецкай дзяржавы назіраўся паварот да патрыятычных настрояў, якія асабліва неабходны былі для распалавіненай Беларусі, бо яе заходнюю частку, што знаходзілася пад Польшчай, планавалася рана ці позна далучыць.

Адсутнасць дазволу І. Сталіна, сацыяльна-палітычныя працэсы спрычыніліся да таго, што пазіцыя П. Панамарэнкі ў дачыненні да народных паэтаў таксама кардынальна змяняецца. І ўжо 26 снежня 1938 г., у сувязі з 20-годдзем БССР, у Крэмль накіроўваецца (за подпісам Панамарэнкі) хадаўніцтва аб ўзнагароджанні 40 чалавек “за заслугі перад радзімай”. У іх ліку Купала і Колас, дзейнасць якіх П. Панамарэнка ацэньвае надзвычай высока. Але талы хадаўніцтва не задаволілі, ордэнаў паэтам не далі. Затое ўзнагародзілі трохі пазней – у гонар адкрыцця XVIII з’езда ВКП(б) на пачатку лютага 1939 г.³

Змяняецца пазіцыя новага кіраўніцтва БССР і стасоўна беларускай культуры, перадусім мовы ў палітыцы. У вышэйшым і найбольш лісце ён па ўсіх аспектах ваража паставіўся да беларускай мовы, якая нібыта раз’ядноўвае два брацкія усходнеславянскія народы, а ўжо праз год у лісце І. Сталіну пра становішча ў Заходняй Беларусі П. Панамарэнка піша: “Русі адзотнасць сялянства і сялянства сябе гаворят на настоящим русском языке, причем употребляют много слов, о которых нас здесь уверили, что они украинские, польские. Имидеми могли выдумать в литературе и науке, но в жизни, тем более западным белорусам”⁴. Як гэта разыходзілася з яшчэ далаўніцтвам І. Сталіна, у якому ўраўнаважанае правопісанне іскажана ў нацыяналістычэскім духе, оно преднамеренно построено так, чтобы отличалось от русского даже там, где в живом произношении нет разницы. <...> Слово “подем”, заменено другим, другим словом “улым”. Образование – адукацыя. Краски – фарбы. Борец – змагар. Отечественный – ойчыны (от польского ойчизна). Правительство – урад??? Годовщина – гадавiна (Белорусы говорят так в смысле гад-гадюка). Бани – лазня. Беспредельный, безбрежный, безграничный – бязмезны (пример сознательного обеднения языка). Безопасность – бяспечнасть (отсюда органы государственной безопасности – органы государственной беспечности). Слово товарищ заменено словом сябр. Друг – тоже сябр. Дружба – сяброуства. Благожелатель – зычлiвец... Женщина, ухаживающая за овцами – овчарка. Крупны – буйны (отсюда крупный деятель – буйны дзеяч)... В лозунге “Пролетарии всех стран, соединяйтесь”, слово “соединяйтесь” заменено словом “злучайцеся”, а в народе “злучайцеся – злучка”, все равно, что и по-русски “случайтесь – случка”. Лозунг “Да здравствует годовщина Октябрьской революции” на белорусском языке “Няхай жыве гадавiна Кастрычнiцкай рэвалюцii”, іспахаблен от начала до конца. Белорусы говорят здравствуй, а “няхай” означает “пусть” в смысле пренебрежительного “так и быть”. Гадавiна означает гада большого размера. Так и говорят “Ух, якая гадавiна”. Кастрычник – октябрь. Но кастрыца – это не лен, а отбросы от льна...”⁵

Такое палітычнае дзейства разгарнулася на ніве беларушчыны... Ці здагадваўся, ці разумеў Якуб Колас, якая небяспечная для яго адбывалася гульня з прыходам новага кіраўніка Савецкай Беларусі, невядома. Магчыма проста ўжо звыкся з такім хісткім становішчам, таму што, пачынаючы з 1925 г., меў шчыльны кантакт з органамі дзяржбяспекі, нярэдка выступаючы сведкам па справах іншых падазраваемых. Якуб Колас, аднак, сведкам быў кепскім: з яго важнай інфармацыі так і

не выцягнулі⁶. А вось на яго нагаворвалі. І ён, “старый и хитрый враг Советской власти и Коммунистической партии” (з паказанняў на паэта 1937 г.)⁷, бачачы, як імкліва радзеюць пісьменніцкія шэрагі, мог толькі спадзявацца, што дамоклаў меч бальшавіцкай улады на яго апусціцца пазней. Таму і доўгі час народны паэт спаў не распрапаючыся, трымаючы клуначак самых неабходных рэчаў пад рукою. Мудры і аналітычна глыбокі пясняр наўрад ці ідэалізаваў кіраўніцтва рэспублікі, уключна з П. Панамарэнкам.

Толькі дзякуючы родным (Л. Рублеўская называе Міхася Міцкевіча, малодшага Коласава сына) да нас дайшла эпіграма Коласа, датаваная 1938 г.:

Калі на з’ездзе ці на сходзе
К табе фатограф не ідзе,
дык так і ведай: ты не ў модзе
І не патрэбен ты нідзе.
І думай, браце, аб бядзе⁸.

Але і Панамарэнка не быў бы паспяховым палітыкам, каб не прадпрымаў прэвентыўныя захады. Напярэдадні лёсавызначальнага для Якуба Коласа ліста кіраўнік рэспублікі стварыў у вачах паэта “двой” газытуны імідж, імкнучыся адвесці ад сябе эвентуальныя (пры традыцыйна нягледзячы на вярхоўца) падазрэнні. Пра іх першую сустрэчу знаходзіць звесткі ва ўспамінах М. М. Рублевіна: “Азнаёміўшыся са становішчам з кадрамі ў Беларусі, Панамаўраўніжы і кіраўнік Коласа на размову. На здзіўленне, новы сакратар старажытнасказаць пісьменніку пра гісторычнае мінулае Беларусі, закрунуў шэраг парабызнасці і гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Гаварыў з энтузіязмам. Бачыўка быў вачарываным сакратаром, які глыбокія веды! Але, калі прааналізаваць наступныя крокі Панамаўраўніжы, то ўспаміна прыйсці да высновы, што гэта была зайвае ўка, як адміністрацыйны народны паэт да проблем самастойнасці Беларусі, яе будучыні і г. д.”

Відаць, сустрэча пераанала П. Панамарэнку ў выдображанейнасці народнага паэта і кіраўнік вышэйшай дзяржаўнай адміністрацыйнай “распрацоўку” адной з ключавых фігур улічнага нацыянальна-дзяржаўнага руху на Беларусі. Аднак саніцыі не атрымаў. І надалей з Коласам, шанаванне якога працягвалася, кіраўнік БССР захаваў цёплыя ўзаемадачыненні, якія можна нават назваць сяброўскімі, і падобных “падкопаў” ужо не дапускаў (прынамсі іх не выяўлена). Вось толькі той ліст 1938 г. П. Панамарэнку да канца жывіцца не даваў спакою. Таму ён і імкнуўся пасля смерці І. Сталіна распаўсюдзіць легенду пра выратаванне беларускіх класікаў, расказваючы яе розным пісьменнікам, асабліва беларусам. Найбольш вядомая інтэрпрэтацыя, якая і стала асновай для ўсталявання міфа, належыць М. Лынькову. Але не менш цікавыя аповед знаходзіцца і ў І. Шамякіна, які, акром наратыўнасці, утрымлівае і пэўную ступень аналітычнасці. Іван Пятровіч, які адразу па вайне гучна заявіў пра сябе як мастак слова, улетку 1953 г. быў проста выцягнуты з палескай глыбіні для паездкі ў Маскву П. Панамарэнкам, які тым часам працаваў ужо міністрам культуры. Будучы народны пісьменнік прызнаецца, які аграмадны аўтарытэт меў П. Панамарэнка ў беларускага народа і яго інтэлігенцыі: “Помню, якое ўражанне зрабіў ён на першым пасляваенным пленуме Саюза пісьменнікаў у снежні 1945, куды мяне, аўтара “Помсты”, запрасілі. Сустрэча з вядомымі пі-

З поўным тэкстам дакумента можна азнаеміцца ў
бібліятэцы